
Žarko Lazarević

Razdolževanje kmetov v Sloveniji od okupacije do Informbiroja

---

Slovenski kmetje so se z dolgovi, mnogi med njimi tudi s prezadolženostjo, ubadali skoraj celo stoletje. Ta doba je sovpadala s kapitalističnim razvojem naše dežele in je trajala nekako od srede devetnajstega pa do srede dvajsetega stoletja. V stoletju zadolženosti slovenskih kmetov ločimo dve dobi, ki ju lahko poimenujemo »avstrijska« in »jugoslovanska«. Ločnice med njima ni moč najti v vzrokih, ki so kmete silili v zadolževanje, ker so bili globalni problemi slovenskega kmetijstva vseskozi enaki, le da na različnih ravneh. Tu mislimo predvsem na razdrobljeno posestno strukturo, ki je bila vzrok za nezadostno rentabilnost kmetovanja in premajhno vključenost kmetov v tržni način gospodarjenja. Slednje se je z leti resda spreminjalo, vendar tudi v prvi jugoslovanski državi še ni doseglo zadovoljivega nivoja. Ločnico smo našli v vplivu dolgov na gospodarske, socialne in politične razmere. Dobi smo torej prepoznali glede na ukrepe, ki naj bi omogočili preseganje-kriznih razmer, časovno pa smo ju ločili z nastankom jugoslovanske države.

V avstrijski dobi je prišlo do uveljavitve denarnega gospodarstva tudi na podeželju. Na tak prehod slovenski kmetje niso bili pripravljene in je razumljivo, da so hitro po zemljiški odvezi zaradi starih in novih bremen v zvezi z odvezo ter ob izpadu dohodkov, zaradi procesa industrializacije, ki mu je sledil propad domače obrti in prevoznitva, zelo hitro zabredli v dolgove. Slovensko kmetijstvo je bilo v krizi, ki se je zrcalila predvsem v zadolženosti, vse do devetdesetih letih let prejšnjega stoletja. Nekako od takrat pa vse do prve svetovne vojne tudi kmečki dolgovi niso več aktualni, kar je bila posledica vsesplošne konjunktura avstrijskega gospodarstva, strukturnih sprememb v slovenskem kmetijstvu, velikega izseljevanja s podeželja (s čimer se je število prebivalstva približno uskladilo s produkcijskimi možnostmi kmetijstva) in naglega razmaha zadružništva na podeželju, zlasti kreditnega.¹

Čeprav se sliši paradoksalno, je prva svetovna vojna poleg vseh negativnih učinkov prinesla kmetom tudi določene koristi. Med to prvo »svetovno morijo« in še bolj neposredno po njej je prišlo do samodejne razdolžitve kmetov, kar je bila posledica visokih kmetijskih cen med vojno in povojne inflacije. Oba elementa sta družno izničila stare dolgove. Tako so slovenski kmetje vstopili v novo državno skupnost skorajda brez dolgov. Vendar je bil to le kratkotrajen predah, saj so se kmalu pričeli ponovno

---

¹ Fran Trček: Kmečki dolgovi v preteklosti, Kmečki glas št. 34-41/1963; Ferdo Gestrin - Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana, DZS, 1966; Josip Vošnjak: Socialni problem in kmetijski stan, Letopis Matice slovenske, 1885; Poročilo o kmetijski anketi z dne 17. in 18. aprila 1884. v Ljubljani, Ljubljana, 1884; J. Sovran (J.E. Krek): Črne bukve kmečkega stanu, Jedro kmečkega vprašanja, Ljubljana 1895; Dolfe Schauer: Prva doba našega zadružništva, Ljubljana, 1945; Anton Kralj: Iz zgodovine slovenskega zadružništva, Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, 1928.

zadolževati, na kar je opozarjalo skokovito povečevanje števila prisilnih dražb.² V prvi polovici dvajsetih let je bilo zaradi inflacijske vladne politike denarja v izobilju, obrestne mere pa nizke, kar je vzpodbujalo najmanjše novih kreditov tako za potrošnjo kot tudi za financiranje tekoče proizvodnje ali novih investicij.³ Tedaj so bili kmečki dolgovi še majhni in v narodnogospodarskem oziru še prav nič zaskrbljujoči.⁴ Zato ne preseneča, da so bili daleč od oči in zanimanja javnosti. V času gospodarskega poleta in vsesplošnega optimizma pač nihče razen zelo redkih posameznikov ni opazil naraščajočega procesa nove zadolženosti kmetov.

Že v drugi polovici dvajsetih let pa se situacija popolnoma spremeni. Ta čas karakterizira restriktivna monetarna politika in zapiranje zahodnoevropskih tržišč za pridelke iz kmetijskih držav jugovzhodne Evrope. Inflacijsko napihnjene cene so pričele padati, vendar ne samo kmetijske, čeprav v večji meri kot industrijske, kar povzroči padec kupne moči kmetov. V razmerah zmanjšanega dohodka in s tem dejansko povečanih bremen, ki so ostala na inflacijski ravni, kmetje sčasoma ne zmorejo več pokrivati svojih izdatkov, npr. za servisiranje inflacijskih dolgov, za nove investicije in marsikdaj tudi za nakup vsakdanjih potrebščin. Zato se navkljub povečanim obrestnim meram za posojila, zatečejo v zadolževanje.⁵ Ravno v drugi polovici dvajsetih let so slovenski kmetje ustvarili večino svojih dolgov.⁶ V teh letih so dolgovi s svojo višino in številom dolžnikov že opozarjali javnost nase. Po anketi ministrstva za trgovino in industrijo so jugoslovanski kmečki dolgovi v letu 1927 dosegli že skoraj 3 milijarde dinarjev, zadolženih pa je bilo nekaj čez 400.000 kmetov.⁷ To so bili dolgovi samo pri denarnih zavodih, medtem ko so celotno višino, vključujoč tudi privatne upnike zgolj slutili. V Sloveniji naj bi se kmetje pri denarnih zavodih zadolžili za skorajda 216 milijonov dinarjev,⁸ celoten dolg pa so cenili med 600 in 700 milijoni dinarjev.⁹ Tako spoznanje je vzpodbudilo številne razprave, predlagane so bile rešitve, vendar problem še ni bil tako izrazit, da bi vlado navedel k odločnemu ukrepanju.

To se zgodi v prvi polovici tridesetih let, ko kmečki dolgovi z vso silovitostjo opozorijo na razdiralne učinke velike gospodarske krize, ki je najprej pokazala zobe v kmetijstvu. Gospodarski položaj kmetijskih dejavnosti se je zaradi katastrofalnega padca cen temeljito spremenil. Kmetijske cene v letu 1932 so predstavljale le še dve tretjini tistih iz leta 1926. V primerjavi s tem letom se je dohodek v kmetijstvu kar

² Alojzij Trstenjak: Zadolževanje na kmetih v Sloveniji, Socialna misel, št. 7-8/1926, str. 159.

³ Nikola Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji, Beograd, 1968, str. 111-112; Fran Gabrovšek: Kmetijski kredit, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I, Ljubljana, 1938, str. 90-91.

⁴ Ob nastanku jugoslovanske države naj bi kmečki dolgovi v Sloveniji znašali 16 milijonov, štiri leta pozneje pa so jih cenili že na 50 milijonov dinarjev (Kmetijski list 14. 5.1924).

⁵ Vučo, nav. delo, str. 68-71, 84 in 112.

⁶ To potrjuje tudi raziskava o zadolževanju kmetov, opravljena na primeru intabulacij v zemljiško knjigo. Glej Žarko Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918-1941, Prispevki za novejšo zgodovino št. 2/1989, str. 357-370.

⁷ Stanje seljačkih dugova u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Bankarstvo št. 1/1928, str. 38-39; Milan Komadinić: Problem seljačkih dugova, Beograd, 1934, cir., str. 37.

⁸ Ravno tam.

⁹ Velimir Bajkić: Seljački kredit, Beograd, 1928, cir., str. 24.

prepolovil.¹⁰ Z anketo, ki jo je izvedla Privilegirana agrarna banka, so dognali, da so kmečki dolgovi v letu 1932 dosegli skoraj 7 milijard dinarjev in da je bilo v državi že preko 700.000 kmetov na tak ali drugačen način zadolženih. K temu so slovenski »kmetovalci« prispevali 1,2 milijarde dinarjev. Med najbolj zadolžene so sodili ravno kmetje iz Dravske banovine, kjer jih je bila kar tretjina zadolženih. Večino najetih kreditov so kmetje porabili za neproduktivne namene. Neugodna je bila zlasti distribucija dolgov, ker so mali kmetje z do 10 ha zemlje ustvarili kar dve tretjini dolgov. O težavnosti položaja govori tudi dejstvo, da je bila kar polovica dolgov ustvarjena pri privatnih upnikih,¹¹ kar sodi v najtežjo vrst zadolžitve.

V takih razmerah, ko so dolgovi v pretežno agrarni državi postali akuten ekonomski problem, saj so pretili povzročiti zlom finančnega sistema v državi, kmetje pa socialno-politični problem, je bila radikalna državna intervencija več kot nujna. Zato je vlada po vzoru nekaterih evropskih držav s podobno gospodarsko strukturo v aprilu 1932. leta proglasila moratorij za kmečke dolgove, ki naj bi veljal le kratek čas, do izdaje zakona o konverziji kmečkih dolgov, vendar se je zaradi nespretnega ukrepanja podaljšal kar za štiri leta. V tem času ga je vlada z različnimi dopolnitvami in novimi uredbami le podaljševala.¹²

Po štirih letih in pol so jugoslovanski finančni krogi in z njimi tudi zadolženi kmetje vendarle dočakali leto 1936, ko je vlada Jugoslovanske radikalne zajednice končno izdala »Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov«,¹³ na osnovi katere so izvajali konverzijo kmečkih dolgov in sanacijo denarnih zavodov, to je kmetovih upnikov, kar je bil osnovni cilj konverzije. Po določilih te uredbe je Privilegirana agrarna banka prevzela vse kmečke dolgove pri denarnih zavodih, nastalih do proglasitve moratorija. Kmetom so dolgove zmanjšali za polovico, jim znižali obrestno mero in podaljšali odplačevanje na 12 let. Izterjavo anuitet, ki so jih kmetje pričeli odplačevati v letu 1936, s tem da so v tem letu plačali samo obresti, so poverili davčni upravi. Prvi dve anuiteti so kmetje poravnali relativno uspešno, že pri tretji pa se je zataknilo, po nekaterih mnenjih zaradi previsoko določenih obrokov in slabe letine.¹⁴ Tu velja poudariti, da so bili slovenski kmetje najboljši plačniki, ki so le v letu 1939 nekoliko »zatajali«, ko so plačali »le« tri četrte predpisane anuitete, medtem ko so v prejšnjih letih poravnali svoje obveznosti v celoti. Za druge predele Jugoslavije tega ni moč trditi, saj so beležili zelo nizek delež vplačil glede na predpisano višino anuitet.¹⁵

Zgodbe o predvojnih kmečkih dolgovih ne moremo zaključiti z letom eskalacije druge svetovne vojne v Sloveniji. Vojni in okupaciji navkljub so dolžniško upniška

¹⁰ Vučo, nav. delo, str. 200; Ivan Bratko: Gibanje cen in naše kmetijstvo, Obzorja 1938, str. 352; Maksim Goranović: Položaj seljaka u Jugoslaviji, Beograd, 1938, cir., str. 7–8.

¹¹ Komadinić, nav. delo, str. 40–71.

¹² Glej Službeni list Kraljevske banske uprave za Dravsko banovino št. 33/1932, 85/1932, 104/1932, 72/1933, 97/1933, 72/1934, 13/1935, 51/1935, 82/1935 in 36/1936.

¹³ Službeni list ... št. 79/1936, str. 752–760.

¹⁴ Vučo, nav. delo, str. 208.

¹⁵ Za podatke o vplačilih glej Bilten Priviligovane agrarne banke št. 3–4/1937, 22–23/1938, 1–2/1940 in 23–24/1940; AS: Dravska finančna direkcija, neurejeno. Poročilo ministrstvu za finance, oddelku za državne dolgove in kredite, Beograd, z dne 2.3. 1940.

razmerja še naprej ostala v veljavi. Kmetje so bili zavezani odplačevanju dolgov, kar jim navsezadnje niti ni bilo težko. Izjema so bili: seveda kmetje, ki so živeli na področju spopadov, katerim je bilo odplačevanje vzlic morebitni volji onemogočeno. Tako kot v vsaki vojni so namreč tudi v tej beležili visoko inflacijo, ki je pognala kmetijske cene v »neslutene višave« in izničila vrednost starih dolgov. Torej se je zgodilo enako, kakor v in po »prvi moriji svetovnih razsežnosti«, ko se je izvršila samodejna razdolžitvev kmetov.

Ob okupaciji je bilo v Sloveniji 37.530 kmetov zavezano odplačevati dolgove Privilegirani agrarni banki,¹⁶ katere je slednja prevzela v skladu z določili »Uredbe o likvidaciji kmetijskih dolgov« iz leta 1936. Skladno s teritorialnim razkosanjem Slovenije so ostali razdeljeni tudi dolžniki, kar je razvidno iz spodnje tabele.

Tabela 1: Kmečki dolgovi po okupacijskih področjih v Sloveniji med drugo svetovno vojno¹⁷

- A – na italijanskem okupacijskem področju.
 B – na nemškem okupacijskem področju.
 C – na madžarskem okupacijskem področju.

	A	B	C
delež dolžnikov	25,72%	63,93%	10,35%
delež dolgov	26,69%	67,17%	6,14%
delež upnikov	25,89%	66,63%	7,78%

Po vsaki okupaciji pride tudi do delitve plena, oziroma premoženja okupirane države. Nemci in Italijani so 3. junija 1942 v Rimu sklenili dogovor, imenovani »Zaupni protokol« (Vertrauensprotokoll), ki je določal delitev premoženja jugoslovanske države. Mesec dni kasneje (22. julija) so to dali vedeti tudi svojim zainteresiranim zaveznikom (Madžarska, Bolgarija in Hrvaška) na berlinski konferenci. Delitev premoženja Privilegirane agrarne banke je določal člen 17, v katerem so zapisali, da se bo likvidacija izvedla ločeno med okupatorskimi državami glede na stanje z dne 31. decembra 1941. Sklenili so, da morajo vse eventuelne primanjkljaje kriti države pridobiteljice po sledečem ključu: Nemčija dvajsetino, Italija (z Albanijo in Črno Goro), Madžarska in Bolgarija po 8%, Hrvaška oziroma NDH 42% in Srbija 29% (od tega 4% za Banat). Ta razmerja so bila po pisanju časopisa Berliner Börsezeitung (27.5. 1942) določena na osnovi števila prebivalstva na okupiranih teritorijih in njihovih produkcijskih

¹⁶ AS, Ministrstva za finance LRS, fasc. 50, Poročilo o delovanju Privilegirane agrarne banke A.D., podružnica v Ljubljani za čas od marca do 30. septembra 1944, (odslej AS: MF LRS, fasc. 50, Poročilo...). V bilanci omenjene banke so za leto 1944 navajali še 36.363 dolžnikov. Očitno je 1.200 kmetov v treh vojnih letih že odplačalo vse svoje dolgove. Glej Privilegirana agrarna banka A.D., filiala v Ljubljani, Bilanca za leto 1944, str. 3, (odslej PAB, Bilanca 1944).

¹⁷ PAB, Bilanca 1944, str. 3–4 in AS: MF LRS, fasc. 50, Bericht über die Tätigkeit der Privilegierten Agrar bank A.G., Zweigstelle Laibach seit Kriegsausbruch bis zum 6. april 1944, str. 4.

zmogljivosti.¹⁸ V pogodbi so se namerno izognili pojmu »nasledstvena država«, ker bi to pomenilo, da obveznosti bivše jugoslovanske države avtomatično preidejo na naslednice, kakor se je zgodilo po razpadu habsburške monarhije po prvi svetovni vojni. Termin »države pridobiteljice bivšega jugoslovanskega področja« pa je izključeval avtomatizem in so se obveznosti s pogodbo razdelile med države – pridobiteljice področja.¹⁹ V ljubljanski podružnici so takoj izračunali, da bodo z delitvijo njenega premoženja nastali precejšnji stroški. Tako naj bi Ljubljanska pokrajina pokrila 45,24%, Nemčija 47,36% in Madžarska 7,40%, kar so izračunali na osnovi števila dolžnikov na posameznem področju. Podobno razdelitev stroškov so predlagali že pred tem na prvi nemško-italijanski delitveni konferenci v Ljubljani 22. in 23. januarja 1942, vendar njihova zahteva ni bila sprejeta niti v zapisnik in tudi kasneje je niso uspeli urediti. Zahtevo so podkrepili s trditvijo, da je vprašanje delitve stroškov najbolj pereče za ljubljansko podružnico in beograjsko centralo, ki morata odstopati svoje terjatve.²⁰

V skladu z rimskim in berlinskim dogovorom je morala ljubljanska podružnica vse svoje dolžnike izven Ljubljanske pokrajine izročiti Nemčiji in Madžarski. To delo se je pričelo že v septembru 1942, vendar je potekalo silno počasi. Za nemško področje vemo, da so do 5. aprila 1944 izročili listine le za 3.737 dolžnikov iz Štajerske in 1.479 iz Gorenjske. Tako je Landes-Hypothekenanstalt v Gradcu, ki je prevzemal kmečke dolgove za štajerske kmete, dobil obračune za davčne uprave Slovenska Bistrica (177), Dravograd (316), Slovenske Konjice (757) in Celje (2.087). Pripravljeni, a neizročeni, so bili še obračuni za davčni upravi Gornji Grad (269) in Maribor-okolica (2.747). Celovškemu Landes-Hypothekenanstaltu, zadolženemu za gorenjske kmete, pa so predali dolžnike iz davčnih uprav Radovljica (537), Dravograd (411) in Kranj (531). Torej je banka v dveh letih obračunala le približno tretjino dolžnikov iz nemškega okupacijskega področja, medtem ko se madžarskega sploh še ni lotila. Da nalogi niso bili kos, so krivili pomanjkanje usposobljenega osebja.²¹

To je bilo le malo verjetno. Prej bi lahko rekli, da je šlo za načrtno ravnanje. Z dolžniki iz teh krajev banka ni imela neposrednega stika. Do julija 1944 je zahtevala, da gorenjski in štajerski kmetje plačujejo dolgove v gotovini pri banki ali preko klirinškega nakazila. Samo v primeru, ko je kliring odpovedal, je izjemoma dovolila plačilo pri bivši upniški ustanovi ali njeni zakoniti naslednici. Nakazila pri kakem drugem zavodu pa banka ni priznala kot poravnavo terjatve.²² S takimi zahtevami je spravila kmete iz nemškega in madžarskega okupacijskega področja v nemogoč položaj in ni presenetljivo, da dolgov večina dolžnikov enostavno ni plačevala. Ravnanje banke navsezadnje tudi ni bilo v skladu z določili rimskega in berlinskega sporazuma. Temu je naredil konec nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine, ki je vršilcu dolžnosti upravnika banke ukazal, naj v bodoče vse dolžnike z nemškega

¹⁸ AS: MF LRS, fasc. 50, Bericht..., str. 9 in Referat št. 3, str. 4-5.

¹⁹ Jutro, 28.7. 1942.

²⁰ AS: MF LRS, fasc. 50, Referat št. 3, str. 2, 5.

²¹ AS: MF LRS, fasc. 50, Bericht..., str. 9 in Poročilo o delu na obračunavanju in predaji materiala za dolžnike, ki bivajo na Štajerskem in Gorenjskem, na dan 5. aprila 1944.

²² AS: MF LRS, fasc. 50, Poročilo..., str. 3.

področja opozorijo, da morajo obvezno predvojne dolgove odplačevati Landes-Hypothekenanstaltu v Gradcu in Celovcu. Ti dve instituciji sta bili pooblašteni za sprejemanje vplačil in sta jih knjižili na posebnem računu Privilegirane agrarne banke pri njih. Vendar omenjena zavoda nista imela pravice izdajati izbrisne pobotnice za odplačani dolg,²³ kar se je po letu 1945 izkazalo za precej pomembno, saj nova oblast mnogim, ki niso imeli pobotnic, ni priznala plačila dolga.²⁴

Seveda se moramo vprašati, kako so kmetje v vojnih letih plačevali dolgove? Privilegirana agrarna banka je imela stik samo z dolžniki v Ljubljanski pokrajini in samo tu je lahko izterjevala dolgove po stari praksi preko davčnih uprav. Za druga področja ni imela podatkov. Glede na visoke zneske, ki so jih vplačali kmetje z italijanskega okupacijskega področja, lahko sklepamo, da so tudi dolžniki iz drugih predelov Slovenije enako uspešno izkoristili priložnost, ki jim jo je ponujala inflacija in po možnosti odplačali dolgove v celoti. V letu 1941 in 1942 pa so v Ljubljanski pokrajini zabeležili sledeče uspehe.

Tabela 2: Delež plačanih anuitet kmečkih dolgov v Ljubljanski pokrajini v letih 1941 in 1942²⁵

davčna uprava	1941	1942
Črnomelj	96,61%	86,03%
Kočevje	118,66%	-
Ljubljana-mesto	80,99%	7,85%
Ljubljana-okolica	85,03%	18,45%
Logatec	89,25%	63,26%
Metlika	133,80%	74,60%
Mokronog	83,05%	54,50%
Novo mesto	128,46%	88,28%
Ribnica	103,99%	34,65%
Višnja gora	98,13%	145,84%
Vrhnika	146,26%	29,94%
	108,96%	60,03%

V prvem letu vojne so kmetje več kot uspešno plačali anuitete, vendar je njihova vnema že naslednje leto usahnila, saj so poravnali le še dobro polovico obveznosti. Padec so pripisovali »izrednim razmeram« (partizansko osvobojeno ozemlje in velika italijanska ofenziva) v pokrajini, kar je hromilo plačevanje tudi v naslednjih letih. Zato je banka v letu 1943 pozvala dolžnike k rednejšemu in večjemu vplačilu. Trdili

²³ Ravno tam.

²⁴ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino: Ministrstvo za finance LRS, zavitek št. 17, Prošnje za likvidacijo kmečkih dolgov, (odslej A INZ: MF LRS, zavitek 17, Prošnje...).

²⁵ AS: MF LRS, fasc. 50, Referat št. 7.

so, da »uspeh ni izostal«,²⁶ vendar tega niso podkrepili z ustreznimi razmerji, ki bi nam služila kot osnova za presojo. Očitno jim moramo verjeti na besedo. Že naslednje leto so zatrjevali, da je »gospodarski položaj kmeta v vojnem času ugoden. Cene... so dosegle zavidno višino nad cenami pred vojno, tudi če imamo v vidu samo oblastno dovoljene cene«. Menili so, da so kmetje že precej odplačali in da se pri njih nabira denar, da jim »ni potrebno najemati novih posojil« (!), temveč imajo priložnost za enkratno razdolžitvev. Zato so predlagali izdajo posebne uredbe, s katero bi kmetom naložili, da morajo dolgove v celoti odplačati v dveh anuitetah in ne v štirih, kolikor jih je še ostalo po določilih »Uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov« iz leta 1936. Prepričani so bili, da večina kmetov na področjih, kjer so lahko nemoteno izterjevali anuitete, želi hitro odplačati dolgove v celoti, zlasti manjše. Za zgled so jim bile razmere na Hrvaškem in v Srbiji. Tam so kmete pozvali, naj preostanek dolgov plačajo do konca leta 1944 oziroma v dveh letih, čemur naj bi sledil masovni odziv.²⁷ Kakšna je bila usoda te pobude, ne vemo. Domnevamo pa, da ni bila realizirana, saj bi v nasprotnem primeru vodstvo banke to tudi izrecno poudarilo v tolmačenju bilance za leto 1944, ki je bila sestavljena že v letu 1945.

Preden preidemo na obravnavo dogajanja po drugi svetovni vojni, si je koristno ogledati še poglede Komunistične partije na kmečke dolgove in kmetijstvo nasploh. Kot vemo, so bili komunisti zaradi prepovedi javnega delovanja v ilegalno potisnjena stranka. Temu primerno je bilo tudi njeno članstvo in vpliv med kmeti. Pri njih o jasnem kmetijskem programu, v smislu gospodarskih ukrepov, kot to srečamo pri drugih strankah, razumljivo ne moremo govoriti, ker so že imeli izdelan vzorec v Sovjetski zvezi. Ravno zaverovanost vanj in nekritično sprejemanje tega vzorca jih je omejevalo oziroma jim preprečevalo razmišljanje o ukrepih za utrditev gospodarskega položaja kmetov. Zato tudi ni presenetljivo, da so jugoslovanski, z njimi pa tudi slovenski, komunisti ves čas prve jugoslovanske države izoblikovali samo en program, pa še tega na vukovarskem kongresu v daljnem letu 1920. Slednji niti ni bil program v gospodarskem smislu, temveč le v političnem, saj je samo ponudil, točneje rečeno razrešil ideološko in doktrinarno dilemo o vključevanju kmetov v vrste partijcev; jasno je bilo, da morajo v pretežno agrarni državi pritegniti v svoje vrste tudi kmete zaradi njihovega »revolucionarnega potenciala«.²⁸

Izhajajoč iz stališča o naravnem zavezništvu med delavskim razredom in kmeti, so komunisti v tridesetih letih zaradi krize in zelo težkega položaja kmetov slednjim posvečali veliko pozornosti. Smernice za tovrstno delo je podal Edvard Kardelj na konferenci v Goričanah leta 1934, ki je kmečko vprašanje umestil v širši okvir slovenskega nacionalnega vprašanja.²⁹ V skladu z navodili so se komunisti (omenimo le

²⁶ PAB, Bilanca 1944, str 3–4.

²⁷ AS: MF LRS, fasc. 50, Dopis Privilegirane agrarne banke Šefu pokrajinske uprave.

²⁸ Zdenko Čepič: Agrarno in kmečko vprašanje v programih KPJ/ZKJ, Borec št. 10/1988, str. 936–948; Žarko Jovanović: KPJ prema seljaštvu 1919–1941, Beograd, 1984, 343 str.; Miroslav Stiplovšek: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918–1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja št. 1–2/1974, str. 62.

²⁹ Edvard Kardelj: Zbrana dela 1, Ljubljana 1989, Delo pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju, str. 289–313.

najvidnejše pisce kot so bili Ivan Bratko,³⁰ Jože Kerenčič³¹ in Janez Marentič³² lotili »znanstvenega« tolmačenja težkega položaja kmetov oziroma »razkrinkavanja izkoriščevalske narave kapitalizma«, kar naj bi bila sistemska lastnost tega družbenega reda. V tem okviru so posebej pozorno obdelovali položaj viničarjev,³³ ki je bil zelo podoben položaju mezdnih delavcev. Vendar v teh razpravah, med katerimi so nekatere napisane na zavidljivem nivoju,³⁴ niso prišli dalj od kritike aktualne družbene ureditve, izpostavljanje kmečkih gospodarskih tegob pa je bilo le v funkciji širjenja lastnega vpliva na podeželju, predvsem med malimi kmeti in viničarji. Tako ni presenetljivo, da so tudi kmečke dolgove umestili v širši okvir »izkoriščevalske narave« obstoječega družbenega in gospodarskega ustroja države; v mislih so imeli predvsem »banke in druge oderuhe« in so zato terjali črtanje vseh kmečkih dolgov ter dodelitev zemlje z vsem potrebnim inventarjem tistim, ki jo obdelujejo, in to brez kakršne koli odškodnine.³⁵

Po osvoboditvi dežele, ko so se komunisti dokopali do oblasti, se jim glede kmečkih dolgov tako ni zastavljala dilema kot pri zemljiški lastnini.³⁶ Neobremenjeni z ideološkimi razhajaji in dilemami so pohiteli in že oktobra 1945. izdali »Zakon o končni likvidaciji kmečkih dolgov«,³⁷ s katerim so brisali vse kmečke dolgove, na katere se je nanašala »Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov« iz septembra leta 1936, ki je uveljavila konverzijo dolgov in dolgo pričakovani začetek razdolzjevanja kmetov. Vendar si komunisti niso mogli kaj, da ne bi v ta proces vpletli tudi nekaj svojih poudarkov, kar je jasno razvidno iz nadaljevanja. Takoj so se odpisali vsi tisti dolgovi, katerih znižana vrednost ni presegala 5.000 starojugoslovanskih dinarjev na dolžnika. Ne glede na višino so črtali vse dolgove tistim kmetom, ki so aktivno sodelovali v narodnoosvobodilnem boju. Črtanja so bili deležni tudi v primeru, če je dolžnik oziroma član njegove družine (soproga, starši, otroci, vnuki, če so živeli skupaj do 6. 4. 1941) padel bodisi v narodnoosvobodilni borbi bodisi kot pripadnik jugoslovanske vojske ali kot civilna oseba v času od napada na Jugoslavijo pa do 18. aprila 1941. Nadalje so brisali dolgove tistim, ki so padli kot žrtve okupatorjevega terorja in njegovih domačih sodelavcev ali so bili v ujetništvu. V celoti so odpisali dolgove vsem, ki so med vojno utrpeli škodo v tolikšni meri, da dolga niso bili več sposobni poravnati, obenem pa so na tak ali drugačen način pomagali partizanskemu gibanju. Za druge, ki so tudi pomagali gibanju in utrpeli manjšo škodo, so predvideli le delno črtanje dolgov. Vsi ostali pred

³⁰ Navedli bomo le najvidnejši razpravi »Kmeti dolgovi« (Tehnika in gospodarstvo št. 5/1939 in št. 6/1940) in »Gibanje cen in naše kmetijstvo« (Obzorja 1938).

³¹ Serija člankov pod naslovom »Študij o naši vasi«, (Ljubljanski zvon 1936).

³² Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Ljubljana, 1957.

³³ Franjo Žgeč: Haloze, Sodobnost 1935; Vito Kraigher: Slovenski viničarji, Sodobnost 1939 in tudi Kerenčič v zgoraj citiranih člankih.

³⁴ Mislimo predvsem na razprave Ivana Bratka.

³⁵ J.B. Tito: Zbrana dela, knjiga 6, Program KPJ za vas, str. 114–118.

³⁶ O tem glej podrobneje Vera Kržišnik–Bukić: Seljaštvo u socializmu, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945–1948, Banja Luka, 1988, str. 77–96.

³⁷ Službeni list DFJ št. 89/1945, Zakon o konačnoj likvidaciji zemljihradničkih dugova, str. 945–946, (odslej Sl.l. DFJ št...).

vojno zadolženi kmetje pa so morali v času šestih mesecev po prejemu poziva plačati svoje dolgove brez kakršnih koli obresti. O tem, kdo je kmet in ali je upravičen do brisanja celotnega dolga ali samo dela, je odločal Okrajni ljudski odbor, ki je tudi pozival dolžnike na plačilo ostanka dolga.³⁸ Stare dolgove so preračunavali v razmerju 10 predvojnih jugoslovanskih dinarjev za 1 dinar DFJ.³⁹

Pregledovanje in obračunavanje terjatev, vendar ne samo tistih, ki so bile predmet predvojnne konverzije dolgov, so opravljali pri Zadrugi in kmetijski banki,⁴⁰ ki je v letu dni pripravila približno 30.000 obračunov.⁴¹ Vsak dolžnik ali upnik se je imel pravico pritožiti na tak obračun in na sklep okrajnega odbora o brisanju ali nebrisanju dolga. Pritožbo na obračun so morali pravni subjekti vložiti pri obračunski banki v dveh, fizične osebe pa v treh mesecih po sprejetju obračuna. Glede odločitve okrajnih odborov o znižanju ali brisanju dolga, ki so jih sprejemali, ko jim je banka dostavila obračune, pa so imeli posamezniki možnost pritožbe na republiško komisijo za likvidacijo kmečkih dolgov.

Zaradi precej nejasnih in širokih določil v zakonu, katere so od okraja do okraja različno razlagali, se je za mnoge slovenske kmete pričelo mučno dokazovanje o sodelovanju z osvobodilnim gibanjem in o višini škode, ki jim je še zagotavljala odpis vsaj dela dolga, če že ne vsega. Mnogi, zlasti na Štajerskem in Gorenjskem, so izkoristili inflacijske razmere in na poziv nemških oblasti v prvih mesecih leta 1945 v celoti ali v pretežni meri odplačali dolgove. Veliko kmetov ob plačilu ni dobilo pobotnic ali potrdil in jim zato pri Zadrugi in kmetijski banki niso priznali plačil ter so morali že odplačane dolgove ponovno plačati. Zaradi tega je imela republiška komisija za likvidacijo kmečkih dolgov, ki je izdajala končno veljavne odločitve, obilo dela z reševanjem zelo velikega števila pritožb s podeželja.⁴²

Po poldrugem letu so izdali še »Uredbo o likvidaciji poslov glede kmečkih dolgov«,⁴³ s katero so določili, da se vsi po 31. marcu plačani zneski kmečkih dolgov razdelijo na dva dela. Polovico so morali nakazati na račun proračunskih rezerv okrajnih ljudskih odborov, kjer je bil dolg plačan, polovica pa je pripadla zveznemu proračunu kot njegov izredni dohodek. Okrajna sodišča so morala takoj ekstabulirati oziroma brisati zastavno pravico v zemljiški knjigi tistih denarnih zavodov, ki jih je upoštevala predvojnna »Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov«, t.j. Privilegirane agrarne banke in njenih podružnic, raznih bank, hranilnic in kreditnih zadrug. Uredba je vse menice in druge zadolžnice, deponirane pri teh institucijah, razveljavila in ukazala komisijsko uničenje z zažigom.⁴⁴

³⁸ Ravno tam.

³⁹ Sl.l. št. 88/1945, Zakon o reguliranju predratnih obaveza, str. 937.

⁴⁰ Uradni list FLRJ št. 81/1946, Zakon o potrditvi in spremembi zakona o končni likvidaciji kmečkih dolgov, str. 997–998, (odslej Ur.l. FLRJ št...).

⁴¹ AS, Ministrstvo za provosodje LRS, 1946/III – 2204–3160, št. III/2847/46 – 4, (odslej AS: MP LRS,...).

⁴² A INZ, MF LRS, zavitek št. 17, Prošnje za likvidacijo kmečkih dolgov.

⁴³ Ur.l. FLRJ št. 33/1947, str. 395–396.

⁴⁴ Ravno tam.

Ekstabilacije terjatev Privilegirane agrarne banke so bile v Sloveniji več ali manj knjižene do konca oktobra 1947. leta. Zatikalo se je pri nezaščitenih in neprevzetih terjatvah ter pri terjatvah, kjer Privilegirana agrarna banka ni izvršila intabilacije oziroma knjiženje zastavne pravice, ker povojna obračunska banka ni zmožna sproti obračunavati in urejevati vseh zadev. Zaradi velikega števila ekstabilacij (samo pri Agrarni banki okoli 30 tisoč) so se morala sodišča posebej organizirati. Pri delu so uporabili vse razpoložljive uslužbenke, ekstabilacije pa so vnašali dva dni v tednu, da ne bi preveč trpelo redno delo. Mnogo sodišč ni imelo dovolj osebja in zato sploh niso mogli opraviti zaukazanega dela. Takim so dodelili uradnike z drugih sodišč, kjer so jih lahko pogrešali. Delo je le počasi napredovalo, ker je bilo potrebno poleg ekstabilacije v glavnem vložku pregledati in vpisati izbris terjatve še v sovložkih, katerih je bilo zaradi razdrobljenih posesti precej, upoštevati pa so morali tudi poroke. Iz Celja so sporočali, da morajo eno terjatev ekstabilirati v povprečno petih zemljiško knjižnih vložkih.⁴⁵

Glede terjatev predvojnih kmetijskih zadrug v Sloveniji, ki so ostale knjižene kljub določilom zgornje uredbe, ker jih ni prevzela Privilegirana agrarna banka, so v letu 1949 določili, da jih je potrebno brisati kot neobstoječe,⁴⁶ ker so v tem času že pričeli z likvidacijo teh zadrug. Kljub temu je na slovenskih kmetijah ostalo še precej zastavnih pravic, ki jih uredba iz leta 1936 ni zajemala in s tem tudi ne zakona iz 1945 in 1946 ter uredba iz leta 1947. Šlo je predvsem za zastavne pravice za plačilo raznovrstnih davkov, taks in kazni. S posebno uredbo so v istem letu kot za zadruge določili izbris vseh tovrstnih intabilacij. Zastavne pravice za neporavnane zapuščinske ali darilne takse oziroma davke na dediščine in darila so okrajna sodišča lahko brisala le, če njihova vrednost po menjalnem tečaju ni presegala 100 dinarjev.⁴⁷ Toda zemljiška knjiga še vedno ni bila čista. Zato so z »Uredbo o izbrisu zastavne pravice za stare terjatve«⁴⁸ črtali vse tiste terjatve, ki so bile knjižene do 31. decembra 1920, ne glede na znesek. Za terjatve intabilirane od tega datuma pa do 5. maja 1945, so določil izbris le v primeru, da preračunana vrednost ni presegala tisoč dinarjev. V slučaju, da se upnik z izbrisom ni strinjal, je moral o tem obvestiti sodišče do konca junija istega leta.⁴⁹ Čeprav v uredbi ni navedeno, na katere vrste terjatev se nanaša, po vpisih in izbrisih v zemljiško knjigo sklepamo, da je šlo za razne dolgove pri privatnikih in terjatve glede dednih odpravkov, dot in podobno.⁵⁰

Tako je bila razdolžitev slovenskih kmetov, ki se je pričela pred dobrim desetletjem, končana. Za to si ne morejo lastiti zasluge samo komunisti, saj moramo izrecno

⁴⁵ AS, MP LRS, Org.1947/54 – 87, 58/47.

⁴⁶ Uradni list LRS št. 39/1949, Uredba o izbrisu zastavne pravice za terjatve bivših kreditnih zadrug, str. 274, (odslej Ur.l. LRS, št...).

⁴⁷ Nav. delo, str. 273, Uredba o odpisu državnih terjatev, nastalih po finančnih predpisih veljavnih do osvoboditve, in o izbrisu zastavne pravice zanje.

⁴⁸ Ur.l. LRS št. 2/1952, str. 11–12.

⁴⁹ Ravno tam.

⁵⁰ Glej izbrise v zemljiških knjigah za katastrske občine Dol pri Ljubljani, Štepanja vas in Brezovica na Temelnjem sodišču v Ljubljani ter katastrske občine Sorica, Dolenčice in Godešič na škofjeloški enoti kranjskega Temelnjega sodišča.

poudariti, da bi se tudi brez njihovega posredovanja, glede na predvojni amortizacijski načrt, ki ga je predpisala »Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov« iz leta 1936, končala v približno istem času. Obenem je tudi res, da so mnogi kmetje dejansko plačali manj, kot bi v drugačnih razmerah, mnogi pa po letu 1940 sploh niso več plačevali dolgov. Slovenski kmetje so tako v nov družbeni red, ki je do njih imel vse prej kot prizanesljiv odnos in ga je Dragan Veselinov slikovito označil kot »somrak kmetov«, ⁵¹ stopili dejansko brez dolgov, kar je bilo prvič v zadnjih stotih letih.

DIE ENTLASTUNG DER BÄUERLICHEN SCHULDEN IN SLOWENIEN VON DER BESATZUNG
BIS ZUM INFORMBÜRO
Zusammenfassung

Die Schulden waren ein Dauerbegleiter slowenischer Bauern im Jahrhundert kapitalistischer Entwicklung unseres Landes. Das erste Mal wurde ein rasches Wachstum der Bauerschulden bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts vermerkt. Durch die Besserung der Wirtschaftslage der österreichischen Wirtschaft, die Strukturänderungen in der slowenischen Landwirtschaft, die Entwicklung der Kreditgenossenschaft und die große Auswanderung verloren die Schulden gegen das Ende des Jahrhunderts und in den Jahren bis zum ersten Weltkrieg an Bedeutung. Während und nach dem ersten Weltkrieg kam es aufgrund der Inflation automatisch zur Entlastung der Schulden slowenischer Bauern. Dies bedeutete jedoch nur eine kurze Ruhepause. Die Bauern hatten bald wieder große Schuldenberge, die größten in der zweiten Hälfte der Zwanziger Jahre. Mit dem Ausbruch der großen Wirtschaftskrise wurden die Bauernschulden zum grundlegendsten Wirtschaftsproblem, drohten sie doch wegen zahlreicher Repressionen das gesamte staatliche Finanzsystem lahmzulegen. Die Regierung führte im Jahre 1932 das Moratorium für Bauernschulden ein. Vier Jahre später begann man mit der Ausführung der Schuldenumbildung, um damit den Bauern zu helfen. Damit wurde die Schuldenabzahlung auf 12 Jahre verlängert. Gleichzeitig sollten die Geldinstitute saniert werden, weil die Zahlungsunfähigkeit große Schwierigkeiten in anderen Wirtschaftszweigen bewirkte. Bis zum zweiten Weltkrieg bezahlten die Bauern mehr oder minder erfolgreich regelmäßig die Annuitäten. In diesen Abschreibungsplan griff der zweite Weltkrieg ein. Trotz Besatzung blieben die Schuldner-Gläubiger Verhältnisse noch weiterhin in Geltung; die Besatzer teilten sich natürlich die Schuldner übereinstimmend mit dem besetzten Territorium. Nur auf dem Gebiet der italienischen »Provincia di Lubiana« bezahlten die Bauern die Schulden auf die gleiche Weise wie vor dem zweiten Weltkrieg auf unserem Boden; d.h., über die Steuerverwaltung der Privilegierten Agrarbank. Auf dem deutschen Besatzungsgebiet mußten die slowenischen Bauern Annuitäten auf Kosten der Schulden der Landes-Hypothekenanstalt in Graz und Klagenfurt zahlen. Diese Kriegs- und Inflationszeit nützten viele Bauern für die Begleichung der Gesamtschulden aus, falls ihnen dies die Verhältnisse zuließen. Nach der Befreiung des Landes und nach dem Einzug der Kommunisten an die Macht haben diese endgültig die Beseitigung der Bauernschulden aus der Zeit vor dem Kriege durchgeführt, was in hinsicht auf den Abschreibungsplan zur Abzahlung der Bauerschulden aus dem Jahre 1936, der das Ende der Schuldenentlastung im Jahre 1948 voraussah, auf jeden Fall geschehen würde.

---

⁵¹ Sumrak seljaštva, Ekonomika, Beograd 1987, 282 str.